

TEEKOND PIMEDUSE SÜDAMESSE

**Tiit Aleksejev. Palveränd. Lugu Esi-
mesest ristosõjast. Tallinn: Varrak,
2008. 309 lk.**

Kas 1944. aasta septembris Tallinn vabastati fašistlikest röövullutajatest või okupeeris selle Punaarmee? Kas metsavennad olid vabadusvõitlejad või bandiidid, keda hävituspataljon pidi likvideerima? Vahet ei ole. Sõnakasutus oleneb sellest, kummalt poolelt vaadata. Või nagu ütleb kreeklane Chrysos: „Ajalugu, mu sõber, järgib jumaliku kulgu ja inimesel pole seal suurt midagi kaasa öelda. Valitsejad võivad hiljem kiidelda või juukseid katkuda: meie lasime – meie ei lasknud. Aga nad on nagu lapsed metsas, millest torm on üle käinud” (lk 266).

Esimese ristosõja kroonik Raimondus d'Agiles väidab, ja küllap õigusega, et sageli saab tegu alles kirjapanduna oma tõelise tähenduse. Kui Makedoonia Aleksander pool maailma vallutas, teadsid sellest kõik. Võis leida tuhandeid, kes olid sellel sõjakäigul osalenud. Aga tänapäeval teame Aleksandrist nii palju, kui kroonikud sellest kirjutasid. Ilma nendeta oleks tema impeerium ainult legend. Kõige kummalisem on see, et meieni on Aleksandri tegudest jõudnud ainult paar käsikirjarulli. Kõik ülejäänud on viited ja vihjed. Impeerium oli olemas. „Ainult et maised riigid on nagu liivalossid mererannal. Neid tuleb kirjasõnaga kinnitada” (lk 37).

Kui ei oleks Henriku kroonikat, oleksime samasuguses õndsas teadmatuses oma ajaloo algusest nagu soomlased. Aga nüüd oli Carl Robert Jakobsonil

võimalik pidada oma rahvustloovad „Kolm isamaa kõnet”. Pöörata Henriku odaots, s.t hanesulg, tema suurisanda piiskop Alberti vastu.

Esimene ristosõda muutus juba omas ajas legendiks. Ajaloolasest autor Tiit Aleksejev *alias* kroonik Raimondus suhtub pealtnägijate tunnistustesse kõige ehtsama põlgusega (lk 181–182). Toob ilusaid näiteid, kuidas asjad tegelikult sündisid ning kuidas kirja panemine käis (nt lk 243–245). „Hiljem, aastate pärast, lugesin ülestähendusi, kus kirjeldati Clermont'i väljadele kogunenud tuhandeid inimesi. Kõrgeid ülikuid nende seas. Tärisevaid kilpe ja tuules lehvivaid standardeid. Vale puha. Meid oli vaevalt paarsada. Ja meie seas polnud ühtegi suurisandat” (lk 33).

Tegelikkuses oli kõik täpselt vastupidi panegüürikale. Indiviidi tasandil – teekond pimeduse südamesse. Rüütel Rainaldi kangelassurma puhul: „Nüüd on ta kaitsetu ja sõna ristist on narrus neile, kes hukule on määratud. Neile, kes lähevad alla sügavusse, ja sinna lähevad nad ükski, sest alla sügavusse minnakse alati ükski” (lk 232). Üksikasjalikult on kirjeldatud Antiookia all nooletabamuse saanud vaimuliku agooniat Le Puy piiskopi telgis. „Preester on silmad lahti teinud. „Ma näen teda,” kähistab ta. – „Keda sa näed, mu vend?” – „Must on ta! Süsimust!” Vana mees tõstab käe ja haarab õhku. „Viige ta ära!” [---] „Jumal on k... k... k!” kogeleb preester. – „Jumal on kõigeväeline,” ütleb Adémar rahustavalt. „Loomulikult.” Sinakad huuled üritavad mingeid sõnu vormida. [---] „Koletuim...”

sosistab preester viimase jõuga. Ta keha kaardub ülespoole nagu seldžuki vibu. Siis see lõtvub ja langeb tagasi lavatsile” (lk 242–243).

Ja nii nad läksid, lõputus sipelgakolonnis, aina edasi ida poole. „Orient, sellel sõnal oli jätkuvalt maagiline kõla, aga meie esialgse vaimustusega oli midagi juhtunud. See ei olnud rauge- nud, ei, aga kuidagi tumedamaks oli see muutunud. Tumedamaks ja süngemaks” (lk 66).

Autor kasutab meelsasti muinasjutulisi seiku, mis tema kompositsiooni sobivad. Toon vaid paar näidet. Kuradi- mägesid ületades, kus vaevalt mees ja hobune hanereas suutsid teisele poole jõuda, kaotasid sõjasulased rohkem mehi kui Dorylaeumi all (lk 194). Ent teist teed ei ole, kui ei taheta just Aafrika kaudu minna (lk 189). Kuidas pääses edasi moonavoro ning kogu vaeste ja santide kari, mis vägesid saatis? Arvutu hulk naisi ja lapsi, tõbiseid ja lombakaid, räbalates kerjuseid ja nahkseelikutes lõbutüdrukuid. Kummatigi, nemad ületasid aheliku ilma kadudeta. Sellest ei ole juttu, aga – nad on kõik kenasti kohal.

Antiookia pika piiramise ajal on nelikümmend tuhat näljast meest nagu kari rändtirtse, kes hävitavad esmalt kõik söödava ja hakkavad seejärel üksteist õgima. Armeenia talupoegade aitades ja panipaikades ulub tuul, nende karjamaad ja tüükapõllud on paljaks kitkutud. AD 1097 detsembri kalendideks ei ole laagris enam ühtegi veolooma. Isegi koerad on katlasse läinud. Nälg on nii suur, et surnutelt loigatakse lihatükke ja laagrilõketest leitakse söestunud inimluid (lk 223). Kummatigi, kui läheb tapluseks, sööstavad rüütlid uskmata summa nagu laine vastu liivakallast. Notivad tundi- de kaupa uskmata päid otsast. „Tuleb raiuda, paganaid sadulast suruda ja kapjade alla sõtkuda, Jumala raevu- viina surutõrde.... [---] Ja meie mõõgad

on raskemad kui uskmataul ja nad käi- vad raksaki raks nagu kirved liibanoni seedrite kallal....” (lk 229).

Teeleminek oli paratamatus. Nagu see väljendus noore ja vana sõdalase kahekõnes: „Ma tahan Püha Maad näha. Ja Kristuse Haua vabastamisele kaasa aidata. Ma tunnen, et midagi suurt on liikvele läinud. Ja me läheme sellega kaasa nagu jäätükid kevadise tulvaveega.” – „Ma arvan ise ka, et ega meil pääsu ole. Krahviarra on minemas ja siin ei ole teist valikut. Jäätükkidega või ilma” (lk 35–36).

Peregrinatio ehk relvastatud palve- rännakud ehk nummerdatud ristisõjad jäävad ajavahemikku 1095–1291. Prae- guseks on neid retki nii palju saanud, et enam ei ole mõtet loendada. Ei ole lõppu näha kvaasireligioossele sõjale uskmata vastu Iraagis ja Afganista- nis. Postkristlike jumaluste Demokraa- tia ja Inimõiguste kehtestamiseks *resp.* kaitsmiseks. „Eksivad need, kes arva- vad, et rahvusvahelised jõud on siin militaarse kasu pärast. Siinolemisel on sügavam mõte. Meie kohus on aidata Afganistani riiki, et ta suudaks iseseis- valt enda jalgadele tõusta,” ütles [kaitse- minister Jaak] Aaviksoo Lõuna-Afga- nistanis teenivaid Eesti kaitseväelasi külastades. „Töö, mida siin teete, on ülimalt tähtis ja vajalik Eestile ja meie riigile...”¹

Tiit Aleksejev kirjeldab toona toimu- nut täpses vastavuses sellega, mida uusim bioloogia väidab eluslooduse kohta. Ligimesearmastus on sõdade ema. „Sa pead seda meest, kes lahingus su kõrval seisab, usaldama nagu ise- ennast, oli Léon kord öelnud. Alles siis on võimalik lahinguid võitma hakata” (lk 184). Evolutsioonibioloog Richard D. Alexander ütleb: moraalireeglid ja sea- dusesätted ei ole mõeldud selleks, et anda inimestele võimalus elada har-

¹ K. M a s i n g, Aaviksoo: Afganistani mis- sioon on Eesti julgeoleku tagatis. – Eesti Päevaleht 24. VIII 2007.

moonilist ühiskonnaelu, vaid nad peavad kindlustama ühiskonna ühtsuse võitluses vaenlaste vastu.²

Lihtne sõjasulane Dieter arutleb Sclavonias: „Vaata, sipelgased võivad käituda vägagi eripäraselt. Nad ukerdavad oma pesa ümber, tarivad okkaid ja metsaprahti ja kergitavad nende abil oma elamist. Rahumeeli, nagu talumehed, kes krahviärra põldudel küürutavad. Aga järsku haarab neid mingi meeletus: nad võtavad end rivvi ja läevad teiste sipelgaste kallale, kõik, valitsejad ja sõjamehed ja müüri ladujad ja kes teab, mis ametid neil kõik veel olla võivad. Nad lähevad ja hukuvad teisi sipelgasid ja katsuvad nende pesasid ära vallutada ja mida kõike veel. Aga miks nad seda teevad? Võib-olla on neid liiga palju saand. Võib-olla nad arvavad, et sipelgaste jumal on neid käskind. Aga võib-olla on päike liiga eredalt pessa paistnud ja nad on lihtsalt piast lolliks läind. [---] Ega's sipelga enda jaoks suurt vahet polegi, teised läevad, tuleb minna. Tuleb minna ja katsuda endal hinge sees hoida. Nagu meie praegu” (lk 51).

Vaenlane ei kuulu ligimese ega isegi mitte kaasinimese kategooriasse. Väga ilus on, kuidas vilunud sõdalane Guihan õpetab noort meest mõõka kasutama: „Kujuta endale ette, et ei ole midagi. Ainult tühi ruum ja mõõga liikumine. See aitab.” – „Nii ei ole võimalik, et midagi ei ole.” – „On küll. Kas sa ei ole siis kuulnud, mida jutlustajavennad räägivad: maine elu on teekond läbi varjude. Mõned on tihedamad, mõned on hõredamad. Nagu udu on mõnest kohast hõredam.” – „Ma ei... mõista.” – „Neid, kellega me sõdime, ei ole päriselt olemas. Me isegi ei tapa neid. Me saadame nad varjude juurde tagasi. Sinna, kust nad on tulnud” (lk 104).

Valner Valme küsis autorilt: „Ajaloost kirjutavad kirjanikud sageli pelga-

² R. D. Alexander, *The Biology of Moral Systems*. New York: Aldine de Gruyter, 1987.

vad fantaasiat ja sümbolismi, kartes ehk, et see muudab nende ajalootõlgendused ebausutavaks. Teie ei karda?” Tiit Aleksejev vastas: „Ei. Mulle on see „vabavool” ajalootõlgendusest kallim. Pealegi on „Palveränd” lihtsalt põnevusromaan, mitte katse tõestada, „kuidas Esimese risti sõja ajal asjad olid”. Ja mis seal ikka karta.”³

Nagu on sünnis postmodernistlikule ajale, mil usk kõigisse metanarratiividesse on hajunud, nii on ka siin vaatluse all üksikisiku saatuse, kes üsna juhuslikult sattus sündmuste käiku. Linda Kaljundi juhib tähelepanu tõigale, et „Uuemale sõjakirjandusele tunnuslikult on „Palverännust” kadunud pea igasugune kangelaslikkus: lahingud tähendavad eelkõige võitlemist hirmu ja väsimusega.”⁴

Vana preester, kunagine sõjamees, ennustab üsna tabavalt: „Teekond, mis sind ees ootab, võib sind välja viia kaugeemale, kui sa arvatagi oskad. Kaugeemale, kui sa tahaksid” (lk 47). Ja tõesti: – „Teelolek sai minu jaoks uue tähenduse ning kuumusest ja väsimusest hoolimata uinusin ma rahuliku meelega. [---] Ja mõnikord tundub mulle, et taolise tunde leidmine ongi inimese eesmärgiks ja et Jumal, kelle poole me enda arvates teel oleme, on ainult selleks, et teelisele jõudu anda. Ja et Jumal on pettunud, kui me end ainuüksi Tema teenimisele pühendame” (lk 124). Ilmar Raag sedastab: „Kõige lihtsamal tasandil on tegemist ühe teekonna looga. Omamoodi *road-novel*, mida jutustatakse läbi ühe segase päritoluga noore mehe silme. Juba ainuüksi selline minategelase valik muudab kogu tee väga kergelt ka vaimseks teekonnaks koos täiskasvanuks saamise teekonnaga.”⁵

³ V. Valme, *Fantaasia etteantud teemal nagu arheopterüksi taastamine luude põhjal*. – Postimees 17. I 2009.

⁴ L. Kaljundi, *Vähemalt kahekordne mäng*. – Sirp 20. II 2009.

⁵ I. Raag, *Ajaloolise idealismi saatusest ristsõdades*. – Postimees 17. I 2009.

Raamatu lisad ja kaardid on butafooria. Sõda, õigemini lõputult veniv teekond on taustaks puhta südamega nooruki kujunemisel „normaalseks”, s.t ellujääjaks. „Vesi jäätab ja teras murdub. Asjad lähevad ühest olekust teise. Inimesed samuti. Nõrgast mehest saab tugev mees. Õilsast mehest kaabakas. Mis on siis nõrk ja mis on tugev” (lk 250).

Kes ei läinud ühest olekust teise, sellest sai luuser. Laip. „Tõeliselt vaprad jäid Anatoolia mägismaale ja Süüria kõrbe. Issand kutsus õiged enda juurde. Oma vägedesse, et nad mõnes teises lahingus uuesti langeda saaksid” (lk 7). Elu näinud preestri sõnadega: „Sõda on kummaline asi. Teinekord juhtub nii, et elavad jäävad sinna ja surnud tulevad tagasi” (lk 47). Ja nii on see mitte ainult romaani ja mitte ainult kunagi ammu. Viini süvapsühholoogia kolmanda koolkonna, logoteraapia rajaja, Viktor E. Frankl tunnistas nukralt: „Aga lisaks SS-i n.õ aktiivsele valikule toimis ka passiivne valik: neist, kes olid laagrites olnud aastaid, keda viidi ühest laagrist teise, nii et laagreid sai lõpuks tosinkond, jäid lõpuks alles vaid need, kes elu alalhoiu nimel võitlesid jõhkra hoolimatusega ega kohkunud tagasi ei vägivallatagudest, ei varastamisest kaaslaste tagant. Kõik, kes me tulime eluga välja musttuhandest õnnelikust juhusest või jumalikust imest – nimetagem kuidas tahes, – meie teame ja võime kindlalt öelda: *parimad meie seast ei tulnud tagasi.*”⁶

Palveränd tegi elamise ja teenimise lihtsamaks. „Kergeks ja läbipaistvaks nagu õhukesest kangast näokatte. See, kel oli Anatoalias õnnestunud ellu jääda, oli ära teeninud, mis tema käeulatuses oli. Tuli ainult käsi välja sirutada ja võtta.” Kuigi teinekord on õigem mitte murda seda, mida sa ihaldad. See teeb sind tugevamaks (lk 174).

⁶ V. E. Frankl, ...ja siiski tahta elada. Tartu: Johannes Esto Ühing, 2002, lk 14–15.

Kogu raamatut läbivad peategelase unenäod ja nägemused, mis haaravad ette ning interpreteerivad sündmusi. Mu meelest – möönan, et see on vaid minu tõlgendus – on raamatu mõistmise võti *in nuce* Konstantinoopoli Hagia Sophia kirikus freskode all, kus peategelasele muutub üks neist elusaks ning toob kaasa kahekõne Juudas Iskariotiga. Juudas väidab – ja tal võib olla õigus –, et ta ei olnud sugugi algusest peale mingi paheline, vaid sama sile poiss nagu minategelane, tundliku meelega ja selgete silmadega. „Ja praegu, kui ma hästi vaatan... ei olegi me *nii* erinevad” (lk 76). Oluline on õppida pilku mitte maha lööma.

Meie kangelast vaevab algul, et ta jättis appi minemata oma ustavale sõbrale ja relvavennale Dieterile (lk 140–141). Nagu ka Bertrand de Toulouse'ile. „Oota! ütles mu süda. Mõtles veidi. Vaata, kui lihtsalt mehed siia oma elu jätavad. Kui lihtsalt neid sandistatakse. Neid on palju, aga sina oled üks ja sul on üksainus elu. Ole mõistlik. Kavalasti pööras mu süda halva heaks ja hea halvaks ja ma jäingi hetkeks mõtlema” (lk 139–140).

On iseloomulik, et tulevane „noor lövi, kiskja keset turgu” (lk 187) ei pihi seda ühelegi neist loendamatumest välipreestritest, kes teevad palverännu kaasa. Tema häbi kustutab ta südamedaam Maria, kes kuulutab talle absoluutsiooni (lk 276). Ja kui kord on süütus läinud, siis ei ole enam raske jätkata, hüljates armastatuga abiellumise õiguse saamiseks oma senjööri Raymondiga (lk 259, 262–263, 268–269, 287–289) ning tappes igaks juhuks – kuigi, mine tea, võib-olla õigusega – kreeklastest abimehed Heraikleoni ja Chrysose, kes on nad Antiookia väravatorni kavalusega sisse aidanud (lk 295).

„Palverännule” on oodata järke. Kõik jääb pooleli. Tsesuur on vajalik, sest inimpsüühika tahab pinget hoida ja autor on arukas, et ei lase lõpulehekülgi piiluda.

Esimese kõite alguse kloostriaedniku idüllilised stseenid annavad siiski teada, et peategelasel õnnestus Jeruusalemma jõuda ja mis kõige olulisem – ellu jääda. Elu pealisülesanne on: *survival the fittest*. Nagu ütles isand Ywain minakangelase rüütliklöömisel: „Kui sõjakäik korda läheb, siis kukub meile sülle sama suur maalahmakas kui see, mis kuulub Prantsuse kuningale. Kui mitte suurem. Selle valitsemiseks on vaja ustavaid vasalle. Krahv tahab näidata, et vapra mehe jaoks on kõik võimalik. Tingimusel, et ta teenib õiget senjööri. Ja tal on õigus. Kõik ongi võimalik. Me oleme võrastel maadel ja võime ise endale seadusi teha. Nii nagu meile meeldib. Üks tingimus siiski on.” – „Milline?” – „Tuleb ellu jääda” (lk 161).

Sajandeid enne Darwinit teadis lihtne sõjasulane Guihan: „See siin on relvis palveränd, mitte jalutuskäik kloostriaias. Kus käib muide samuti võitlus elu ja surma peale. Ühed putukad pistavad teisi ja tugevamad taimed lämmatavad nõrgemaid” (lk 237).

Eks tagasi vaadates jõua mõista. Palverännule mineku eel: „Me vaatasi-

me tüdrukuid, kes viinamägedel kobaraid lõikasid, ja mõtlesime: selle veini joob keegi teine. Me vaatasime noori hobuseid, keda koplis jooksutati, ja mõtlesime: meie nende seljas üle väljade ei kihuta. Aga kurvaks see meid ei teinud. Võib-olla andis lahkumine tarkuse hinnata seda, millest pilk enamasti üle libistab” (lk 45).

Inimese elu sulab nii või teisiti möödanikku nagu kala vette. Isegi siis, kui see kroonikatesse üles tähendatakse. Jääb ainult kala. Ainult vesi.

Romaani motoks sobiks minajutustaja tõdemus, et ta on elanud mitu elu. Olnud see, kes hoiab sulge, ja see, kes hoiab mõõka. Kõik on hajunud nagu suits tuules. See, kes täna hoiab taimi, on homme muld, millest taimed uut jõudu saavad. Muld ei hooli, kui palju keegi head või halba tegi, ja õigest mehest ning õelast mehest võrsuvad ühesugused viljapead. Võib-olla on tuules kõikuva vilja jaoks kõik inimesed ühtmoodi õiged.

TOOMAS PAUL

OLI, JA ENAM EI OLE

Undi jutud. Mälestusi Mati Undist. Koostanud Kalev Kesküla. Toimetanud Luule Epner, Kalev Kesküla, Külli Trummal. [Tartu:] Hermes, 2008. 368 lk.

Mida siin üldse arvustada? Ei saa ju teiste mälestusi kahtluse alla seada. Võib vaid välja tulla omaenda meenu-
tustega. Loobusin kaastööst kõnealusele kogumikule, sest tundsin, et ei suuda leida õigeid sõnu, ei oska lühidalt kokku võtta Mati Undi (MU) tuuma. Küllap on sama tunne kummitanud paljusid teisi, kes siin sõna saavad. Nii tunnistab

MU assistent Kadri Tudre (lk 257): „Undist kui inimesest on keeruline kirjutada, sest tal justkui puudus selgepiirilise karakteri või olemus,” ja Ingo Normet pöördumises MU poole (lk 348): „Tegelikult – mida enam oled enesest kirjutanud, seda kaugemaks ja mõistatuslikumaks kõik jääb.” Terane analüütik Jaak Rähesoogi on sunnitud möönma (lk 131): „Ma tundsin Mati Unti üle neljakümne aasta, siiski olen meenu-
tuspildi maalimisega hädas.” Ometi on õnnestunud hulga peale kokku seada üsnagi veenev kompendium ja nüüd söandan minagi lisada sellesse killu.

Raamat sisaldab eriilmelisi kirjutisi. On ülevaatlikke artikleid (Kalev Keskküla, Luule Epner), loomingu (Jaak Rähesoo) ja inimsuhete analüüsi (Jaan Kaplinski, Kersti Kreismann, Maimu Berg), meeolukaid pildikesi (Viivi Luik, Doris Kareva), anekdootlikke lugusid kuulsast kirjanikust (Raivo J. Raave). Kõiki ei jõua nimetada, kõiki ei oskagi lahterdada. Kõige lakoonilisem on Mardi Valgemäe kujundlik nupp „Mati kui ratsu”, kõige sõnaohtram ja enesekesksem Teet Kallase olukirjeldus. Kuid üks olegi mälestuste mall „Mina ja...”. Sõna on saanud inimesed, kes eri aegadel MU lähikonda on kuulunud, ja mõned kaugemalt kiibitsejadki. Kahju, et projektist on kõrvale jäänud välisvaatlejad Eva Lille, MU impressaario ning hooldaja Soomes, ja Jan Blomstedt, üks MU teejuhte postmodernismi juurde.

Üldiselt meenutatakse MU-d helluse ja tänutundega. Ansamblist langeb välja ainult Jaan Isotamm *alias* Johnny B, kes on jäänud lõpuni printsiipiaalseks ja jõuab siingi oma *ceterum censeo*’ni, süüdistades MU-d poliitpornos ja võimudega kokkumängus: „Siis, olles sunnitud elama seanöoliste parteijurakate võimu all, päevast päeva lugema igas avalikus kohas nende totraid loosungeid, pidama alati ja kõikjal pool suud kinni, tundus selline kaasavaletamine paratamatuna, aga siiski ei teinud iga kirjanik seda või ei teinud nii silmatorkavalt” (lk 110). Johnny B karm hinnang leiab seletuse, kui vaadata seda tema üldise maksimalismi taustal: tema silmis ei leia armu ka teater kui selline, räakimata praegusest Eesti Vabariigist.

Omaette bloki moodustavad näitlejate pajatused MU käe all valminud lavastustest. Siin on palju korduvat. Kõik küsitletud kiidavad MU inspireerivat lähenemist, loovust vallandavaid ja silmaringi avardavaid proove. Nende ütlustest selgub, et MU polnud mingi kindlakäeline näitejuht, kes kõigile

rollijoonised ette kirjutab, vaid visandas ainult etenduse üldised raamid ja provotseeris näitlejaid otsima lahendusi. (Üllar Saaremäe: „Tema meetod oligi see, et tal meetodit ei olnud,” lk 268.) Küllap saidki näitlejad MU teatrist kõige suurema elamuse. Kuid mängu tõmmatuna pole nad lõpptulemuse – eriti hilisemate lavastuste – asjus muidugi eriti usaldusväärsed tunnistajad. Saalist vaadates tundus vahel, et MU püüab haarata haaramatut, viidata korruga igas suunas. MU lavastustes avanes kümneid linke teistesse maailmadesse, nii et mõnigi etendus kippus laiali lagunema.

Näib, et MU-legi oli protsess tähtsam kui tulemus. Teater oli tema jaoks üks elu vorme. On ju teater üks vähe-seid kunste, kus looja ei pea üksinduse tõmbuma, end elust ja ühiskonnast välja lõikama. Kuigi MU on korduvalt rõhutanud elu ja kunsti põhimõttelist erinevust, ei anna ta enda käitumine selliseks rangeks eristuseks alust, sest nii teatris kui ka väljaspool teatrit armastas ta mängida elu ja kunsti õhedal piiril. Kutsume tunnistajad: „Talle meeldis provotseerida olukordi, et inimesed oleksid teineteise suhtes teravadatud tähelepanuga” (Elina Reinold, lk 229); „Mati oli tõeline dramatiseerija, igal ajal” (Ene-Liis Semper, lk 233); „Draamad eraelus kanaliseeris ta hiljem suuresti lavastamisse” (Kersti Kreismann, lk 156).

Isegi ilma MU hargnevusi ja ambivalentsust soosiva režiita on iga etendus oma kordumatuses, oma uute nüansside ja edasiarendustega niikuinii avatud tekst. Küllap lasi MU end sellest avatusest võluda ja püüdis rakendada asjaomast printsiipi ka oma hilisemates kirjatöödes. Ja mõne arust edukalt. Ingo Normet leiab, et parim MU romaan on viimane, kriitikas leigelt vastu võetud „Brecht ilmub öösel”: „See on raamat, mis muutub, teiseneb igal leheküljel, mis muudab suhet, värvi,

kus üks üllatus järgneb teisele. „Brecht ilmub öösel” on minu jaoks kõige enam Mati Undi moodi” (lk 348). Mulle meenutab kõnealune romaan oma kuivalts konspektiivse stiiliga pigem režii-raamatut, mille remargid tuleks alles lahti mängida. Uskudes teatrikogemuse vahetut mõju MU-le kui kirjanikule, ei välista ma teistpidi seoseid: lavastajaks hakates oli MU juba algaja dekonstruktivist, kes ei suutnud vastu seista kiusatusele pidevalt tähendusi tühistada.

Peale Johnny B filipika on kogumikus teinegi kirjutis, mis tundetoonilt ülejäänutest erineb. See on Ene Söödi kodulooline käsitlus MU lapsepõlvest. Teades, kuidas MU oma lapsepõlvkodusse suhtus, mõjub selle tädilikk toon kergelt kohatuna. Liina Pihlak: „Mati võõrdumus oma vanematest oli silmatorkav” (lk 122); Andrus Vaarik: „Ta ju jälestas maaelu” (lk 194); Hannes Kaljujärvi: „Ta rääkis, kuidas tema kui poeg ikka pidi käima oma vana ema juures Voorel ja kuidas ta ei tahtnud seda, kuidas see oli talle vastumeelt” (lk 245). Mis sellest järeldub? Kui üldse tasub rajada MU-le majamuseum, siis igatahes mitte Voorele.¹ Parem juba ristida MU nimega mõni tühirand.

Siit kerkib üldisem küsimus eluloolise tausta tähtsusest kirjaniku loomingu mõistmisel. Kahtlemata etendavad kirjandusvälised, n-ö eluloolised andmed teose interpreteerimisel sageli olulist osa. Kuidas on lood MU-ga?

Kuigi Jaak Rähesoo (lk 133) seab kahtluse alla MU eluseikade ja teoste motiivistiku kokkulangemise, võib leida noore MU juttudest rohkesti tõsielulisi pidepunkte ja kerge vaevaga leiab neid ka tema hilisemast loomingu. Näiteks romaanis „Öös on asju” külastab minategelane Lennart Merd Sirmiku

¹ Ajutine MU muuseum tegutses Tartu pärmivabrikus festivali *Unt!* raames 5.–11. septembrini 2008. Vt Teater. Muusika. Kino 2007, nr 1.

(p.o Pilviku) tänaval. Ainult et selle teadmisega tuleb ettevaatlikult ümber käia. Igal juhul pole tegu üksüheste vastavustega. Et jahutada nende indu, kes kipuvad kunsti eluks taandama, meenutagem Evald Hermaküla, ühe „Via regia” prototüübi hinnangut teose algvariandile: „Sa lausa valetad, et jõuda sirge ja lihtsa ja iga rea tagant pealetükkiva banaalsuseni: elas väike armas Mati Unt, kes andis oma teatri-tegijast kaaslastele-sõpradele kõik (ka jaamapuhvetist ostetud munad).”²

Kellele on mõeldud see raamat ja mis on tema eesmärk? Ideaalis peaks loomingu ise enda eest kõnelema. Kõik, mida kirjanik tahtis öelda, on tema raamatutes kirjas. Nii lihtne see siiski pole. Igatahes avardab autori tundmine teoste retseptiooni, pakub lugejale täiendavaid konnotatsioone. Küllap on kõnealune kogumik kasulik lisalektüür tulevastele põlvedele, sest aitab tuua klassikut lähemale, luua MU-st täisvereline kõigi inimlike nõrkustega kuju. Kollektiivses teadvuses astub autor pärast surma oma tegelastega samasse ritta.

Mis puudutab MU-d kui lavastajat, siis on tema (nagu ka näitlejate) töö niikuinii vitsaga vee peale kirjutatud ja siin on isegi perfektsest videosalvestusest vähe abi. Loomulikult on sõpradel ja kolleegidel armas lugeda neid meenutusi, sest MU on tükike nende elust.

Arvustades Vaino Vahingu „Päeva-raamatuid”, leiab Valle-Sten Maiste: „Kvalitatiivselt ei lisanud nad Vahingu mõistmiseks midagi uut.”³ Ka MU toimik on juba üsna paks. Lisaks vaadeldavale kogumikule kuuluvad sellesse tekstikorpusesse Vahingu „Noor Unt”⁴ ja peatükid Kersti Kreismanni me-

² Thespis. Meie teatriuueendused 1972/73. Tartu: Ilmamaa, 1977, lk 385.

³ V.-S. M a i s t e, Vaino Vahing ja uusaegne märatsev armastus. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 3, lk 171.

⁴ V. V a h i n g, Noor Unt. Päevik ja kirjad. – Loomingu Raamatukogu 2004, nr 1. Tallinn: Perioodika.

muaaridest⁵, muidugi ka MU enda intervjuud ja vastused ringküsitlustele⁶. Ja edaspidi paisub see – kas või Mihkel Muti mälestuste IV ja V köite arvel – veelgi. Ainekogu kuhjudes väheneb paratamatult selle kaal.

Oma tekstidega on MU ennast kindlalt põlistanud ja tema positsiooni ei kindlusta ega kõiguta uued paljastused. Vahest oleks kultuuriloo seisukohalt olulisem päästa ühisaktsiooniga unustusest mõni hall eminent, näiteks Lembe Hiedel, üks 1960.–1970. aastate kirjanduselu võtmekujusid. Tegelikult polegi oluline, kas teha seda objektiivsusele pretendeeriva monograafiaga või *faction*i žanri kuuluva teosega. Sissejuhatuses romaanile „Brecht ilmub öösel” nendib MU: „Tuntud inimesed teatavasti ei oma enam õigust autentsele eluloole” (lk 7).

Järeltulevate põlvede jaoks on kirjniku eraelu ja tema looming ühtviisi sekundaarne tooraine. Mõned MU teosed („Tühirand”, „Sügisball”) ongi juba läinud ümbertöötlemisele. Sellist

⁵ M. Kilumets, K. Kreismann, Paljajalu kõrrepõllul. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2008.

⁶ Vt M. Unt, Ma ei olnud imelaps. Tallinn: Eesti Raamat, 1990; M. Unt, Theatrum mundi. Tartu: Ilmamaa, 2004. Eluloolisi pudemeid on isegi kollases ajakirjanduses. Nii saame näiteks Kroonikast (10. VIII 2001) teada, kuidas MU kaheaastaselt suure seinakella alla kakas.

menetlust on MU toetanud nii eeskujuga (pöörates ümber oma „Kollase kassi”) kui ka otsesõnu: „Mati ise ütles: tehke minu näidenditega, mida tahate, pöörake, mina olen küll rahul! Peaasi, et kasutataks!” (lk 209). Juba on MU jõudnud tegelassenagi Urmas Vadi naljamängu.⁷

Lahates teiste tekste, sigineb arvustaja juttu tahes-tahtmata kaledaid noote. Et muljet parandada, tõttan kinnitama, et minagi olen MU tänuvõlglane. 1960. aastate keskpaiku viis ta minu, koolipoisi, intrisse noorte maailmaparandajate Marju Lauristini, Jaak Alliku, Jaak Kangilaski seltskonda. Ülikooli ajal tõlgendasin ma pooled päevad paažina MU sabas Vanemuise lavatagustes ja näitlejate ühiselamus. Tihe läbikäimine jätkus ka MU Noorsooteatri perioodil, loidudes sedamööda, kuidas ma väsisin teda imetlemast. Viimasel ajal piirdus MU suhtlusring peamiselt oma näitegrupiga, kuid 2005. aasta suvel, paar kuud enne surma, kutsus ta mind Kadriorgu, et südant kergenda. Ta oli armunud ja vaagis murelikult, kuidas oleks targem oma elu korraldada. Tal polnud mõtteski lahkuda.

JOEL SANG

⁷ Mängi, inimene! – U. Vadi, Kohtumine tundmatuga. Pärnu: Jumalikud Ilmutused, 2008.

SULANDUVAD MÜÜDID GLOBAALSELT SOOJENEVAS ILMAKATLAS

Interlitteraria 13. Contemporary Fate of Great Cultural and Literary Myths. I–II. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008. 539 lk.

2008. aasta oktoobris ilmunud kolmeistkümmes Interlitteraria number on

pühendatud suurte kultuurimütide saatusele kaasaja kontekstis. Jüri Talveti eessõna annab ülevaate legendide kujunemisest ja nende metatekstuaalsusest Aristotelese aegadest Foucault' müüdi purustamiseni ja sealt edasi tõdemuseni, et tänu inimlooma jutu-

vestmisvajadusele kestavad muistelood muutuval-sulanduval kujul seni, kuni kestab inimkond.

Enamik autoreist väidab artikli sissejuhatuses distantseeruvat, et müüdil pole enam pühaduse väärtust ega müstilist salapära, selle abil ei üritata enam igapäevanähtustele tähendust otsida, seda ülesannet täidab nüüd teadus. Inimestel aga on vaja uskuda ja midagi kummardada, niisiis on tänapäeval laialt levinud alternatiivsed ususektid, linnalegendid, Hollywoodi staarikummardamine ja muud alternatiivid kollektiivse teadvuse „kultusevajaduse” rahuldamiseks.

Interlitteraria 13., kahest köitest koosnev number sulandab endasse nagu eelmisedki laia spektri kirjutajaid: noortest kirjandusteadlastest auväärsete professoriteni. Siit võib leida originaalseid ja uudse vaatenurgaga mõtteid klassikalistest ja üldtuntud müütidest, nagu Don Quijote, Faust, Robinson Crusoe või Rousseau Üksildane Uitaja (Peng Yi), Don Juan „pahelise kaasaja machona” linnakontekstis (Jüri Talvet) ning bulgaaria teatris (Aglia Stefanova) kuni põnevate, vähem tuntud, nn diasporaa-müütideni. Rahilya Gheybullayeva näiteks lahkab kütkestavalt ajaloo, legendide ja kultuurikildude taaskasutamist aserbaidžaani kirjanduses, Ana Martinoska aga muistendit ja folkloori tänapäeva makedoonia kirjasõnas. Veel põnevat: teisikute/kaksikute müüt postmodernistlikus sloveenia proosas (Tomo Virk) ning modernismijaatus luules (Vid Snoj), hingede mõistmise saladus leedu sõnakunstis (Audinga Pelurityte).

Lauri Pilteri artikkel „Hilinenud rahvused...” muretseb, et A. H. Tammsaare ei ole rahvusvahelist kriitikahuvi saavutanud pelgalt suurte rahvuste seas levinud „ametlike hõimümüütide, lingvistiliste eelarvamuste ning kultuuridevahelise onupojapoliitika” tõttu ning et lihtsustatud võimukeeles otsus-

tatakse ära, kes on kirjandusmaastikul oluline ja kes mitte. Mainitud tuuleveskitega aitavad võidelda paljud eesti kirjandusuurijate sisukad artiklid, mis juba vähemalt kolmeteistkümnendat aastat kohalikku sõnaloomingut kirjasaõna tundvale maailmale tutvustavad. Põnevat käsitlemist leiavad näiteks Kalevipoja Saarepiiga liin müüdituutmana (Marin Laak), eesti prekoloniaalperiood (kui millestki sellisest Eesti puhul üldse rääkida saab) ja 1930. aastate ajalooline belletristika (Tiina Kirss), müütilise vabadussümboli valge laeva sünnilugu eesti rahva teadvuses (Rutt Hinrikus), piibliümüütide ja rahvusliku identiteedi osakaal tänapäeva eesti ja läti belletristikas (Anneli Mihkelev), eesti (kirjandus)kultuuri oikumeeniline struktuur Oskar Lutsu „Kevade” näitel (Rein Veidemann).

Paljud autorid keskenduvad tõlke- ja tõlgendusprobleemidele müütide väärvõi mitmetimõistetavuse põhjustena. Triin Kallas väidab, et platonismimüüt, miski, mida tuleb „ületada ja hävitada”, on tõlgenduskoolkondade tekitatud ning uurib, miks tole kreeka filosoofi tekstid nii palju vastuokslikke lahtimõtestamisi on esile kutsunud. Sonia Bravo Utrera vaatleb kuuba kultuuri mitmepalgelise kajastamise põhjusi USA-s läbi tõlkeprisma, tsiteerib Lotmanit ja Bahtini ning lähtub tõlkija kui vahendaja ning kaasautori rollist diskursuse kujundamisel. Hannu K. Riikonen lahkab kreeka müütide levimist maailmakirjanduses tõlgete ning ümberjutustuste kaudu ning väidab, et isegi kõige igavam tõlge võib olla inspiratsiooniallikaks sadadele uutele teostele, millest igaühel on „erinev mask”, kuid põhivõrgustik on sama.

Kuraditosinalise Interlitteraria legendilahkamiste ühepajatoidulisest värvikirevusest veel näiteid: Vanesa Matajci räägib sloveenia historiograafiast ja kirjandusest, kommunistliku ajaloomüüdi demüstitseerimisest ja

ümbekirjutamisest; Simonetta Falchi holokausti õudsest järelmõjust ning inimhinge ekslikkusest rändava juudi kontseptsiooniga seotud klišeede taustal. Aigi Heero analüüsib Venemaa müüti tänapäeva saksakeelses kirjanduses, Mohit K. Ray müütide kasutamist Goldingi „Kärbeste jumalas”, Raili Põldsaar mehelikkuse, individualismi- ja natsionalismimüüdi saatust Uus-Meremaa sõnakunstis, Evelin Banhard aga püstitab igihalja küsimuse shakespeareoloogias: kas etendada või mitte? Luubi all on ka filmikunsti arhetüübid: Irina Melnikova lahkab korduste tähenduslikkust Pedro Almodóvari filmis „Kõik minu emast”, Juey-Fu Hsiao aga dionüüsoslikke metamorfoose Derek Jarmani „Caravaggios”.

Uue Interlitteraria teise köite esimehe kolmandik on pühendatud legendide saatusel angloameerika kultuuriruumis: ameerika unelma tõlgendamisest dokumentaalkirjanduses Norman Maileri näitel (Zhanna Konovalova), rahvuslike müütide võltsteooria paljastamisest Anna Deavere Smithi ja Andrew Moodie teoste põhjal (Caroline De Wager), klassikalisest mütoloogiast põhja-iri usutüli kontekstis Seamus Heaney

luules (Juan Ráez Padilla) ning palju muud põnevat.

Artiklid ongi seekord valdavalt inglise keeles, isegi need autorid, kelle esimene võõrkeel ei ole inglise, vaid hoopis hispaania või prantsuse keel, on seekord otsustanud angloameerikaliku üldarusaadavuse kasuks, mis tegi keeliliselt limiteeritud arvustaja töö küll lihtsamaks, kuid vähendab kahetsusväärset paabellikku keelte virvarri.

Üks köitvamaid ja värskemaid käsitlusi oli minu arvates Sabine Coelsch-Foisneri „Frau Freud” ja „Childe Rolandine”, mis vaatleb suurte narratiivide pahupidipööramist tänapäeva briti naiskirjanike loomes. Kõlama jäi ka Jeanne E. Gleseneri analüüs kodu(koha) mütologiseerimist pagulaskirjanduses. Huvitav, et keegi kodumaisetest uurijatest seda teemat ei puudutanud: meie pagulaskirjanike kodumaa-ihalus ning seega „kodu” retooriline de- ja rekonstruktsioon oleks kahtlemata huvipakkuv lugemisvara.

ANNELI NIITSOO

VÄITEKIRI ITAALIA REISIKIRJADEST

Anneli Kõvamees. Itaalia eesti reisikirjades: Karl Ristikivi „Itaalia capriccio” ja Aimée Beekmani „Plastmassist südamega madonna”. Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 21. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2008. 142 lk.

17. juunil 2008 kaitses Anneli Kõvamees Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste doktorinõukogu ees oma väitekirja „Itaalia eesti reisikirjades: Karl Ristikivi „Itaalia capriccio” ja Aimée Beekmani „Plastmassist südamega

madonna””. Doktoritöö juhendajaks oli dotsent Toomas Liiv. Anneli Kõvamehe doktoritöö rajava võrdluse aluseks on kahe eestikeelse reisikirja samaaegsus: nii Ristikivi kui ka Beekmani Itaalia reiseid toimusid umbes samal ajavahemikul (1950. aastate lõpp – 1960. aastate algus). Imagoloogia kui metodoloogilis-teoreetiline lähenemine võimaldab süstemaatiliselt analüüsida oma ja võõra kuvandeid ning kultuuridevahelises kommunikatsioonis toimivaid stereotüüpe. Kahtlemata on Anneli Kõvamehe doktoritöö üheks oluliseks panuseks

imagoloogia kui analüütilise meetodi proovilepanek eesti kultuuriruumis. Doktoritöös väljendub ka detailne eesti-keelse reisikirja žanrilugu ja põhjalik, konkreetne ning täpne Itaalia kultuuri-geograafia tundmine.

Imagoloogia kasutab analüütilise tööriistana skeeme (assotsiatsioonidevälju), millest tuleks välja lugeda kuvandi (imago) ning stereotüübi seoseid. Ka Anneli Kõvamehe doktoritöös on rohkesti imagoloogilisi skeeme, mis omakorda tõstatavad küsimusi kuvandite dünaamika kohta kultuuriprotsessis. Imagoloogilisi skeeme oskuslikult rakendades on võimalik avada nii sünkroomilisi kui diakroomilisi tekstitõlgendamisvõimalusi.

Dokoritöö kaitsmisel oli üheks elavamaks diskussiooniteemaks kahe samakeelse ning sama reisisihiga, kuid väga erineva poliitilise korra ajal kirjutatud reisikirja võrreldavus. Kui Karl Ristikivi kirjanduslikes teostes esineb Itaalia-temaatikat ja õhustikku rikkalikult, siis Aimée Beekmani loomingus on seda märksa vähem. Tegelikult piirdubki A. Beekmani Itaalia-temaatika reisikirjaga „Plastmassist südamega madonna”. Imagoloogia kui meetod oma põhjalikkusega ning keskendatusega kuvandite repertuaaridele tasakaalustab osaliselt seda esmapilgulist teoste ebapariteetsust. Kommunikatiivsete situatsioonide erinevustel on aga teoste võrdlemisel olulisem osakaal. Vaadeldavas ajavahemikus kuulusid Nõukogude Eesti turistid „nomenklatuuri”, ehk Jeep Leersseni mõttes eliiti. Ka reisikirja kui kirjandusžanri piiridel oli oma eripära, nii ametlike kirjandus-institutsioonide poolt seatuna kui ka

tingituna lugeja huvidest. Et Ristikivi reisikirja jõudmine Kodu-Eesti lugejani oli ametlikult tõkestatud, siis Ristikivi ja Beekmani Itaalia-reisikirjade kõrvuti lugemine ja võrdlus oli nende ilmunisajal praktiliselt ebareaalne ning Eesti retseptsioonis olematu dimensioon. Teatavasti ei võrreldud Beekmani ja Ristikivi Itaalia reisikirju ka paguluse kirjandusruumis. Seetõttu oleks imagoloogilise meetodi süstemaatilise rakendamise kõrval olnud vaja ka teisi žanri- ning kirjandusloolisi lähene-misi. Mida lugeja reisikirjanduselt ootas? Reisikirjanduse kui žanri kommunikatiivse situatsiooni mõistmiseks oleks olnud vaja teisi näiteid Nõukogude Eesti reisikirja retoorikast ning kriitilisest retseptsioonist.

Tuginedes oma doktoritööle kui ulatuslikult analüüsitud heuristilisele näitele, on Anneli Kõvamehe edaspidistest uurimustest oodata metakriitilist refleksiooni imagoloogia kui meetodi ümber ning selle võrdlemist semiootikast pärinevate mudelite ja analüüsidega. Seda enam, et imagoloogia põhiteoreetikud pole neid sisulisi seoseid semiootikaga dialoogiliselt arendanud. Samuti oleks oluline suhestada ning võrrelda imagoloogiat tänapäeva kirjandussotsioloogiaga: kultuurierinevused ning ettekujutused nendest võivad kirjanduslikes tekstides tunduda leebe-na, reisikirjades huvitava ja eksootilise taga avanevad vaenud ja võimusuhted jääda aga võõrale silmale tabamata.

TIINA KIRSS

EESTI ISIKUNIMED LÄÄNEMEREMAAD E RAHVASTE KONTEKSTIS

Pauls Balodis. Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija. Theoretical model of the etymological semantics of Latvian personal names and its realization. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares baltu valodniecības apakšnozarē. Rīga, 2008. 140 lk.

Lāti nimeurija Pauls Balodis kaitses 17. detsembril 2008 Riias doktoritööd teemal „Lāti isikunimede etimoloogilise semantika teoreetiline mudel ja selle realisatsioon”.

Lāti nimeuurimistraditsioon on soliidne. Olgu siinkohal üles loetud kolme uurija kapitaalsed tööd: Ernsts Blesse läti vanemaid ees- ja perekonnanimesid käsitlev uurimus [Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XII–XVI gs.). Rīga, 1929], Velta Staltmane läti perekonnanimede struktuuri analüüs (Латвийская антропонимия. Фамилии. Rīga, 1981), ühtlasi on viimati nimetatud uurija koostanud läti perekonnanimede etimoloogilise sõnaraamatu käsikirja, mis ootab publitseerimist, ja Klāvs Siliņš läti isikunimede sõnaraamat (Latviešu personvārdu vārdnīca. Rīga, 1990; selle lühitutvustust vt: L. V a b a, Eesnimed sõnaraamatuks. – Keel ja Kirjandus 1991, nr 1, lk 57).

Oma lühiülevaate kirjutamiseks on allakirjutajal peale doktoritöö kokkuvõtte olnud võimalus kasutada autori saadetud töö elektroonilist käsikirja.

P. Balodis on oma doktoritöö eesmärgiks seadnud läti isikunimistu etimoloogiast lähtuvate tähendusrühmade väljaselgitamise ja saadud tulemuste põhjal läti isikunimistu teoreetilise mudeli loomise. Ühtlasi on ta soovinud

võrrelda läti isikunimistut kuue muu Läänemere piirkonnas elava rahva – eestlaste, soomlaste, leedulaste, poolakate, venelaste ja sakslaste – isikunimistu mudeliga. Autor on töösse kaasanud vaid need läti isikunimed, mille on keeles apellatiivne vaste ja mille uurija postuleerib isikunime algupäraseks (etimoloogiliseks) lähteks. Ka võrdlusse kaasatud rahvaste isikunimedele läheneb ta analoogiliselt. Allakirjutajal on arvamusel, et tööle oleks tulnud kasuks, kui selles oleks pööratud suuremat tähelepanu isikunimede etimoloogilisele mitmelähtelisusele, rahvaetimoloogilistele tõlgendustele ja eesnimede väga sagedasele hüpokoristilisele iseloomule, mis on võinud rahvusvahelisi nimesid lähendada omakeelsetele apellatiividele.

Kunagi varem pole läti ees- ja perekonnanimesid nii ulatuslikult analüüsitud etimoloogilise semantika aspektist, nagu seda teeb P. Balodise doktoritöö. See on teadaolevalt esimene niisugune uurimus isikunimistu tüpologia valdkonnas. Töös on rakendatud deskriptiivset, analüütilist, aga samuti võrdlevat ja kõrvutatavat meetodit. Analüüsitud on 730 läti eesnime ja 1100 teiste rahvaste eesnime. Analüüsitud perekonnanimede kogum seevastu sisaldab vastavalt 2700 läti ja võrdlusse kaasatud rahvaste 8700 perekonnanime.

Oma ülevaates olen soovinud lähemalt jälgida eesti materjali kasutamist selles töös, samuti analüüsi käiku, tulemusi ja autoripoolseid järeldusi.

Eesti eesnimematerjal pärineb publitseeritud allikaist: Edgar Rajandi „Raamat nimedest” (Tallinn, 1966) ja Raivo Seppo „Eesti nimeraamat” (Tartu, 1994). Vaatlusalused eesti perekonnanimed on võetud Aadu Musta tööst „Eestlaste perekonnaloo allikad” (Tartu,

2000), eesti perekonnanimedele elektroonilisest andmebaasist ning Tallinna ja Harjumaa telefonikataloogist („Kontakt! 1999–2000”). Autor mainib, et tasakaalustatud võrdleva uurimuse läbiviimiseks on ta kasutanud kõigi uuritavate maade pealinnade telefoniraamatuid. Töös on kasutatud peale juba nimetatud eesti autorite veel 12 uurija töid, nende hulgas on Paul Ariste, Kairit Henno, Annika Hussar, Marja Kallasmaa, Julius Mägiste, Eduard Roos, Andrus Saareste, Henn Saari, Leo Tiik. Läti ja Eesti on selles töös võrreldud maadest ainsad, mille perekonnanimede kohta pole etümoloogilist sõnaraamatut. Läti perekonnanimede etümoloogilise sõnaraamatu käsikiri on küll koos, kuid publitseerimata, ja P. Balodis pole seda saanud veel kasutada.

Töö autor märgib õigesti, et eesti ja soome keeles grammatiline sookategooria puudub, mis balti keelte taustal on muidugi eriti silmatorkav. Kuid ei saa nõustuda autori väitega, et formaalsed tunnused mehe- ja naisenimede eristamiseks puuduvad täiesti: Annika Hussari uurimistulemused näitavad, et meie *a*- ja *e*-lõpulised eesnimed kipuvad vähemalt poolel esinemisjuhtudest olema pigem naise- kui mehenimed.¹

Apellatiivse taustaga läti eesnimed jagunevad kaheksasse semantilisesse (temaatilisesse) rühma: inimest iseloomustava semantikaga eesnimed, etnonüümsed eesnimed, ametit ja elukutset või tegevusala märkivad eesnimed, fauna ja flooraga seotud eesnimed, füsiogeograafilise semantikaga eesnimed, muu konkreetse tähendusega eesnimed ning abstraktse tähendusega eesnimed. Suurima rühma moodustavad abstraktse tähendusega eesnimed.² Läti mater-

jal osutab, et floora- ja faunasemantika-ga eesnimed on siiski ka soositud. P. Balodise järgi peaaegu polegi võrreldavates keeltes etnonüümse taustaga või ametit ja elukutset väljendavaid eesnimed, mis on eriti silmatorkav läti vastava materjali taustal. Ent läti keeles pole eesnimed, mis on loodud sugulust, perekonnaliikmeid märkivatest appellatiividest.

P. Balodis nendib, et läti paganlikke isikunimesid on vähe teada, nende peamiseks allikaks on Henriku kroonika. Lätis on nagu Eestiski vanade, traditsiooniliste eesnimede panemise mood unustusse vajumas. Aastakümneid meelismimede tipus olnud *Jānis* polnud 2001. aastal sündinute hulgas enam soosituim. Eestis teatavat populaarsust võitnud Kuramaa-taustaline *Janis* ei leia selles töös mainimist.

Ääretult huvipakkuv valdkond on etnonüümse taustaga ees- ja perekonnanimed. Võimaliku etnonüümse päritoluga eesnimedena esitatakse töös *Līvs* / *Līvis* (esmateade 1461. a, vrd lt *līvs* 'liivlane') ja *Sāmis* (ainuteade 1482. a Kuramaalt Puze-nimisest paigast, vrd lt *sāmi* 'Saaremaa eestlased'). Ent kronoloogiline mööde pole P. Balodise eesnimeanalüüsis teinekord piisavalt are: alati pole päris selge, kas vaadeldakse käibivaid, potentsiaalseid, kuid mitte kunagi käibel olnud, või kunagi käibinud (muistseid) nimesid.

Perekonnanimede semantilised rühmad on samad mis eesnimedegi puhul, kuid lisaks on eraldi välja toodud antroponüümset ja toponüümset päritolu perekonnanimed. Perekonnanimede suurima semantilise rühma moodustavad inimese välimusele ja iseloomule osutavad nimed. Äärmiselt suurt huvi pakub etnonüümse taustaga perekonnanimede väljaselgitamine. Leedulast ja/või Leedu piiri ääres elavat ja leedu keelt oskavat lätlast (lisan: ajalooliselt *dusnimesid*) pole eesnimede alustena kõlblikud kõlaliselt, teised taas tähenduse liigse läbipaistvuse tõttu”.

¹ Vt A. Hussar, Eestlaste eesnimedest aastatel 1930–1990. Magistritöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis. Tartu, 1998, lk 87.

² Vrd E. Rajandi, Raamat nimedest, lk 161: loodusnimedel „...näib olevat avar perspektiiv, pole aga ometi mitte: hulk „loo-

ka poolakat) märgib läti keeles *leitis* resp. mitmuslikud *leitīši / lētiži*. Nime-
tatud etnonüüm on lähtekohaks läti
perekonnanimedele *Leitis*, *Leitāns*, *Lei-
še*, *Leiškals*, *Leišavnieks*, *Lietuvietis*,
Lietavietis. Autor märgib õigesti, et
mingil juhul pole sama algupära soome
perekonnanimed *Lieto*, *Liettu* või *Lietu*.
Kuid autoril on jäänud tähelepanuta
Johannes Gutsblaffi talletatud omaaeg-
ses Lõuna-Eestis tuntud etnonüümid
Leitte, *Leitelinne*, *Leittick* ja nendega
seotud perekonnanimed *Leit*, *Leito* ja
Leitu.³ Liivlastele viitavad läti perekon-
nanimistu *Libis*, *Libietis*, *Livs*, väga
võimalik, et ka Lõuna-Kuramaalt tun-
tud *Libiķis* ja *Libeks*. Samataustalised
on tõenäoliselt ka leedu perekonnanime-
d *Lyva*, *Livis* ja Lääne-Leedu *Lyba*,
Lybas, *Libeckis*, *Libikas*, *Lybikas*. Vii-
maseid seotakse tavaliselt saksa pere-
konnanimedega *Liebe*, *Liebich*, kuid
needki lähtuvad usutavasti liivlast
tähistanud etnonüümist.

Eestlast märgib läti keeles *igaunis*,
mis on fikseeritud ürikutes järgmiselt:
Ighon (1514), *Ighones* (1517), *Igaven*
(vrd sks *Mathias Este* 1510). Tänapäe-
va läti perekonnanimistus lähtuvad
eestlast märkivast etnonüümist *Igau-
nis* ja Latgales *Ikaunieks*. Läti päritolu
Igaunis (~ *Igaunis*) leidub ka leedu
perekonnanimistus. Leedu perekonna-
nimede sõnaraamatus seotakse kõhkle-
misi selle etnonüümiga veel *Igovinas* <
**Igaunas*, samas hakkab silma veel
ilma etümoloogilise seletuseta esitatud
Iganauskas.⁴ Läti perekonnanimistu
tunneb nimesid *Čudars / Čūdars*, mis
võib-olla lähtuvad vene etnonüümist
чудь 'eestlane; mõnd läänemeresoome

³ Levikut vt „Eestlaste perekonnanimede
andmebaasist“ <http://www.history.ee>; probleemi
kohta lähemalt: L. V a b a, Uurimusi
läti-eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere:
Eesti Keele Instituut. Tampereen yliopiston
suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos,
1997, lk 117–118.

⁴ Lietuvių pavardžių žodynas. Ats. red.
A. Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1985, lk 762–
776.

keelt kõnelev inimene', kuid neid pole
töös vaadeldud.

Haruldane pole läti ja eesti perekon-
nanimistus vastavalt *Vācietis*, *Vāci* ja
Saks 'sakslane', kuid eesti perekonnanimi-
stus puudub nimetüüp algusosisega
'pool, poolik', mis Lätis polegi nii tava-
tu: *Pusvācietis* 'poolsakslane, s.o kadaka-
sakslane'; sama tüüpi perekonnanimed
on veel *Pusbrālis* 'poolvend', *Pusplatais*
(sõna-sõnalt: 'poollai'), *Puszole* 'pool-
tald', leedu *Puskunigis* 'kirikuõpetaja
asetäitja' (sõna-sõnalt: 'poolõpetaja'),
Puskepalis ja *Puskepalaitis* 'pool pätsi
[leiba]'. Eesti perekonnanimistu tunneb
küll nime *Poolik*, mis näikse puuduvat
läti nimistust.

Riias oli linnalätlastel perekonnanime-
sid juba XV–XVI sajandil. P. Balodis
jagab nende uurijate seisukohta, kes on
väljendanud arvamust, et Latgale rah-
val oli perekonnanimesid juba XVI
sajandi lõpul. Läti nimeuurija Klāvs
Siliņš on väljendanud seisukohta, et
perekonnanimedest võib Latgales rääki-
da siiski alles pärast 1861. aastat.⁵

Kurb tõsiasi on see, et palju väga
olulist teavet eesti isikunimedele kohta
esineb laialipillatult väikesemahulistes,
peaasjalikult eestikeelsetes uuri-
mustes, mis raskendab just välisuurijal
üldpildi loomist. See asjaolu peegeldub
väga teravalt P. Balodise töös eesti
ainestiku käsitlemisel. Ta on nii ees-
kui ka perekonnanimed jaganud algse
semantika alusel rühmadeks ja vaadel-
nud saadud rühmi kuue muu võrdlus-
aluse rahva vastavasisuliste nimede
taustal selgitamiseks välja läti ja
naaberrahvaste eesnimede semantili-
sed rööpsused. Kuid eesti materjal on
selles töös semantiliste rühmade esile-
toomisel kohati äärmiselt lünklik,⁶ mis

⁵ Vt L. V a b a, Tähelepanekuid läti nime-
dest eesti perekonnanimistuses. – Nime murre.
Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks
30. juunil 2002. (EKI toimetised 11.) Tallinn:
Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 270.

⁶ Vt nt loodusnähtuste kajastus eesnimedes,
huvipakkuvat eesti ainest on esitanud
E. R a j a n d i, Raamat nimedest, lk 60.

loomulikult peegeldub ka järeldest. Lillenimedega seotud eesnimede analüüsil on eesti nimedest osatud esitada vaid *Ellik* 'priimula', ehkki eesti eesnimistus leidub hoopis tavalisemaid lillelisi ni- mesid, nagu *Eesi* (vrd *eesik* 'mingi priimula'), *Iris* / *Iris*, *Orvi*, *Orvike*, *Õie*, *Õivi*, *Äitse*. Eesti eesnimede semantiliste rühmade jälgimiseks pakuks head tuge Raivo Seppo raamat „Elavad nimed” (Tallinn: Olion, 2008, lk 28 jj), mida autor pole paraku saanud kasutada.

Eriti suured on vaatlusaluses töös lüngad aga perekonnanimede puhul. Näiteks ametiga *resp.* elukutsega seotud perekonnanimede võrdlusmaterjalis puu duvad eesti nimistus: *Kangur*, *Meemees*, *Kärner*, *Jäger*, *Kasak* / *Kassak* / *Kassakas*, *Kutsar* / *Kutser*, *Laevnik*, *Veskimees*, *Rehepapp*, *Piirimees*, *Kirjotaja* / *Kirotaja*, *Tisler*, *Laudsepp*, *Vanem* / *Vanemb*, *Kubjas*, *Haguraiuja* jne.

Balodise töö tulemused on huvitavad. Seitsme rahva nimevara võrdlus näitab, et isikunimistu semantiline mudel on väga ulatuslik ja mitmekesine, mis ei realiseeru täies mahus üheski võrdlusaluses nimistus. Analüüsitud nimematerjal on viinud autori järeldestele, et läti, eesti ja soome eesnimistu on ükstei-

sele lähemal kui leedu, poola, vene ja saksa vastav nimevara. Ka perekonnanimede arenguloos on lätlastel, eestlastel ja soomlastel palju sarnasust, erine des märgatavalt saksa, poola, vene ja leedu vastavast nimevarast.

Autor loodab, et tema töö tulemusi on võimalik kasutada läti perekonnanimede uue sõnaraamatu loomisel.

Lõpuks oleks vaja korrigeerida mõningad vääritimõistmise *resp.* vales- tilugemise viljad. *Juha* üldnimena ei ole 'pärak (*anus*)', vaid 'ductus', eesti nimeuurijad ei seo naisenime *Veera* üldnimega *veer(e)*,⁷ mehenimi *Leivo* ei lähtu *leib*-sõna deminutiivist, vaid linnunimest *leivoke* 'lõoke'⁸, *Ellik* on nimestunud lilleniimi *ellik* 'priimula', mitte *nurmenukk*, *Ille* võib olla nimestunud *ill* 'talleke' või *illi* 'pai', mitte *talleke*⁹. Nimede *Pilbe*, *Tahasepp* ja *Ausmee* õiged kujud on vastavalt *Piibe*, *Rahasepp* ja *Ausmeel*.

LEMBIT VABA

⁷ E. Rajandi, Raamat nimedest, lk 176–178; R. Seppo, Eesti nimeramat. Tallinn: Olion, 1994, lk 126.

⁸ R. Seppo, Eesti nimeramat, lk 82.

⁹ R. Seppo, Eesti nimeramat, lk 63.

LÄTI KEEL TAASISESEISVUNUD LÄTIS

Latviešu valoda 15 neatkarības ga- dos. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences. [Toim.] Māris Baltiņš, Ina Druviete, Andrejs Veisbergs. Rīga: Zinātne, 2007. 591 lk.

Tutvustatavas raamatus „Läti keel viieteistkümmel iseseisvusaastal. Keelesituatsioon, suhtumine, protsessid, tendentsid” käsitletakse väga põhjalikult Läti keelelist olukorda ja selle mit-

mesuguseid ilminguid ning antakse ülevaade ka vene keele ja teiste keelte kasutamisest. Samuti iseloomustatakse lühidalt Läti suuremate rahvusvähe- muste olukorda ja hoiakuid.

Lätlased olid aegamööda jäämas vähemusse omaenda kodumaal, sest 1989. aastal oli neid 52% Läti elanikkonnast, nüüd on see protsent 59. Lätlased on aga ikkagi veel Euroopa kõige väiksema protsentuaalse osakaalu põhirahvus. Riia elanikest on

praegu lätlasi ainult 42%. Olukord on peaaegu samasugune Läti teisteski suuremates linnades. Tänapäeva Läti on väga mitmekultuuriline maa, mille elanikud tuleb siiski integreerida Läti Vabariiki.

Taasiseseisvumise järel sai läti keelest jälle Läti ainuke riigikeel. Paljudele venelastest oli valitsejatest vähemuseks muutumine psühholoogiliselt raske. See tähendas, et mittelätlastel tuli selgeks õppida läti keel, et tööd ja Läti kodakondsust saada. Selle peale ongi palju raha kulutatud. Tulemused on nooremate puhul olnud üsna head, aga keskealistel ja vanematel venekeelsetel on läti keele õppimisel raskusi olnud. Ka peaaegu 20 aastat pärast taasiseseisvumist on keeleprobleemid Lätis ikka veel teravad.

Teoses on vaadeldud ka läti ja vene keele kasutamist tööl. Tundub, et lätlased valiksid parema meelega lätikeelse töökoha ja et venekeelsed peaksid olukorraga paremini kohanema. Paistab siiski, et kakskeelsete noorte lisandudes tulevikus olukord muutub.

Raamat on väga selge struktuuriga, lisaks on esitatud palju statistilisi andmeid keeleoskuse, hariduse, vähemuste arvu kohta jne. Teos algab läti keelepoliitika ajaloo ülevaatega, mille järel käsitletakse tänapäeva keele olukorda ja poliitikat, Läti keeleolude muudatusi ja ühiskonna erinevate osade keelelist seisundit ning kooli ja keele seoseid.

Vaadeldakse ka seda, kuidas mõjutab keeleolusid seadusandlus ja eriti tähtsat osa etendavad siin kooli ja haridust puudutavad seadused, sest need määravad, mis keeles Lätis õppetöö toimub ja missuguseid keeli õpetatakse. Lätis muudeti venekeelsed koolid 2004. aastal kakskeelseteks (60% õppeainetest läti keeles).

Teos kaitseb Lätis teostatud keelepoliitikat, mis aga oleks võinud olla tõhusam näiteks läti keele õpetamise osas. Latgales, mis on väga venekeelne maakond, on endiselt raske õppida läti keelt ja seal tuntakse puudust läti keele õpetajatest. Latgale on ka Läti kõige vaesem ja suurima tööpuudusega piirkond, kuid läti keelt oskamata ei ole ka Riiga kolida kuigi soodne. Lätile ei ole selline olukord kasulik, väga palju noori on siirdunud välismaale. Lätis ei ole veel valmis arutlema välistööjõu üle, sest nõukogudeaegse piiramatu migratsiooni tagajärgi on ikka veel tunda. Läti demograafiline olukord on võrdlemisi halb, sest suremus ületab sündimust tublisti, uusi töökäsi võib tulevikus rohkem vaja minna.

Teos annab Läti keeleoludest ja nendega seotud probleemidest selge ja ammendava tervikpildi.

MARJO MELA

Soome keelest tõlkinud
VÄINO KLAUS